

ԴԱՐՉՎԱԾԱՅԻՆ ՆՈՐ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐ XVI-XVIII ԴԱՐԵՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐՈՒՄ

ՆՈՐԱՅՐ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Հայերենագիտությունը դարձվածքների ուսումնասիրության հարուստ ավանդույթներ ունի: Բազմաթիվ մենագրությունների ու հոդվածների շարքում բավական է նշել միայն շուրջ 16 հազար դարձվածային միավոր պարունակող «Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարանը» (ՅԼԴԲ)¹: Հայերենի բարբառների դարձվածքների մասին մեծաքանակ տվյալներ են պարունակում Յ. Աճառյանի, Ս. Ամատունու և այլոց աշխատությունները²: Գրաբարի դարձվածային միավորներին է նվիրված վերջերս հրատարակված Ռուբեն Ղազարյանի «Գրաբարի դարձուածաբանական բառարանը»³, որն ընդգրկում է 5-11-րդ դարերում վկայված գրաբարի դարձվածքներն ու կայուն բառակապակցությունները՝ դրանց բնագրային վկայակոչումներով:

Դարձվածքների հանդեպ գիտական հետաքրքրությունը չի մարել նաև վերջին տասնամյակում, երբ թեմայի վերաբերյալ հրատարակվել են մենագրություններ, տարբեր հոդվածներ⁴: Որպես հայերենագիտության վերջին տարիների արդյունք՝ հատուկ պետք է նշել Պետրոս Բեդիրյանի «Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարանը»⁵: 1404 մեծադիր էջանոց այս բառարանը պարունակում է ավելի քան 25 հազար դարձվածային միավոր (ԴՄ)՝ քաղված գրական ու խոսակցական արևելահայերեն, արևմտահայերեն, ինչպես նաև բարբառային աղբյուրներից ու բանավոր խոսքից: Պ. Բեդիրյանի բառարանի մասին հոդվածներ, կարծում ենք, դեռ կգրվեն, այստեղ միայն նշենք, որ հեղինակը տալիս է գլխաբառը, դրա տակ՝ համապատասխան դարձվածքները, տարբերակները, բնագրային մեջբերումը և այլն:

¹ Տե՛ս Ա. Սուքիասյան, Ս. Գալստյան, Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Եր., 1975:

² Տե՛ս Յ. Աճառյան, Գաւառական բառարան, Թիֆլիս, 1913, Ս. Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, Վաղարշապատ, 1912, Կ. Գաբրիելյան, Բառգիրք Սեբաստահայ գաւառալեզուի, Երուսաղէմ, 1952:

³ Տե՛ս Ռուբեն Ղազարյան, Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան, Եր., 2012: Բառարանը հրատարակվել է հեղինակի վախճանից անմիջապես հետո:

⁴ Նկատի ունենք հատկապես հետևյալ աշխատությունը՝ Խ. Բադիկյան, Դարձվածային ոճաբանություն, Եր., 2000: Հիշատակելի են նաև՝ Շ. Շահինյան, Նոր Նախիջևանի բարբառի դարձվածաբանական բառարան, Եր., 2011, Կ. Լեկիաշվիլի, Դարձվածային միավորների դասակարգման ձևական չափանիշները (ռուս.), ԲԵՀ, 2002, 3, էջ 140-141, Ն. Մելքոնյան, Դարձվածքների ծագման և զարգացման առանձնահատկությունների հարցի շուրջ, ԲԵՀ, 2003, 1, էջ 193-198, Յ. Ղազարյան, «Կյանք» իմաստն արտահատող դարձվածքների իմաստային դաշտը, «Լրաբեր», 2009, 2, էջ 167-181 և այլն:

⁵ Տե՛ս Պետրոս Բեդիրյան, Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Եր., 2011:

Այդքանով հանդերձ՝ սպառված չի կարելի համարել հայերենի դարձվածքների ուսումնասիրումը: Քննության մեջ նոր բնագրեր ներառելու շնորհիվ ի հայտ են գալիս նորանոր դարձվածային միավորներ հատկապես վաղ աշխարհաբարից: Ներկա հրապարակման մեջ ի մի ենք հավաքել 16-րդ դարի վերջերից մինչև 18-րդ դարի սկիզբը ստեղծված բնագրերից քաղված մի շարք դարձվածային միավորներ: Այդ բնագրերի մի մասը գրաբարով է, մի մասը՝ աշխարհաբարյան տարրերով («ռամկախառն գրաբար»), մի մասն էլ զուտ բարբառային նկարագիր ունի: Այսինքն՝ բնորոշ կերպով ներկայացնում են վաղ աշխարհաբարը՝ մեր լեզվի մի ժամանակափուլը, որում գրաբարը, նոր կազմավորվող աշխարհաբարն ու բարբառները գոյակցում էին կողք կողքի: Այդ շրջանում ստեղծվել են պատմագրական, ժամանակագրական, գեղարվեստական, ուղեգրական բազմաթիվ երկեր, գրվել և պահպանվել են մեծ թվով հիշատակարաններ, վիճակագիր արձանագրություններ, դիվանական փաստաթղթեր, կոնդակներ ու նամակներ: Դրանց մի ստվար մասը լեզվական քննության ուղղակի չի ենթարկվել, ուստի պատահական չէ, որ նրանցում ի հայտ են գալիս հնչյունական, բառապաշարային, իմաստային, ձևաբանական նոր և ուշագրավ իրություններ: Մենք փորձել ենք վեր հանել դարձվածային նոր միավորներ:

* * *

Մեր բերած դարձվածքների մեջ կառուցվածքի տեսակետից աչքի են ընկնում, նախ, բայական հարադրությունները, օրինակ՝ **այգի ձգել, անուն կտրել, ապուշ մնալ, գիր տալ, գլուխ քաշել, դաւի անել, դեհ անել, դղըրդ առնուլ, թֆանք ձգել, խապարի նայել, կարէցն անել, կիսու կտրել, հեծել քաշել, հրամանքն բռնել, մանչ ժողովել, մատ կոխել, մին մնու պատալ լինել, յիմն ձգել, ողողի տանել, չմարդի ունել, պիրկ կենալ, պլիկ կտրել, տրոր տալ, փայ և բաժին ընկնել, փայտ զարկել, քարի բռնել, քօմակ անել/լինել** և այլն:

Ակնառու է, որ դրանց մեջ գերակշռում են «գոյական+անորոշ դերբայ» կաղապարով կազմված ԴՄ-ները՝ **բասմայ տալ, երամ կապել, փայտ զարկել** և այլն: Ամենատարածված բայ-հարադիրներն են՝ **տալ, անել** (գրաբարի **առնել**-ի փոխարեն), **ձգել, առնուլ, տանել, լինել**:

Հանդիպում են նաև ածականով, թվականով, դերբայով արտահայտված դարձվածքներ՝ **կանաչ գլուխ, կարմիր գտակ, մեծ մամ, մեծ պապ, օթը պորտ, հազար բերան, մին/մէկ բերան, գալող գնացող, յանցեալ ամ, գնալ ու գալ, իւր գլխու, միւս վաղն** և այլն:

Դարձվածային միավորների մեջ ըստ տարածվածության երկրորդը անվանական հարադրություններ են, ընդ որում՝ նախադաս անդամը կարող է դրված լինել տարբեր հոլովածներով, ինչպես՝ **աչացս լոյս, արեան մերձաւոր, գիր ուխտի, գտակ կորստեան, իսկ բանից, խաթրին համար, հոգուս հոգի, հոգոյ բաժին, հոռմի հաւատ, ձեռաց գիր, մահու դուռ, մատ գիր, յիշատակաց դպիր, շալէ շապիկ, տղայ մարդ, քօշ մօրուք** և այլն:

Կարելի է տեսնել նաև հոմանիշ դարձվածքներ՝ **մատ դնել-մատ կոխել, կարմիր գլուխ-կարմիր գտակ, աւել անուն-աւելորդ անուն** և այլն:

Ըստ բաղադրիչների իմաստի սերտաճման՝ լեզվաբանական գրականության մեջ դարձվածքները սովորաբար դասակարգվում են երեք հիմնական խմբերի: Մեր քաղած դարձվածքների մեջ հանդիպում են բոլոր երեք խմբերի մեջ մտնող միավորներ:

ա) **Դարձվածային սերտաճումներ**, որոնց դեպքում բաղադրիչների իմաստը գրեթե կապ չունի դարձվածքի արտահայտած իմաստի հետ, ինչպես օրինակ՝ **անուն կտրել, խապարի նայել, հրամանքն բռնել, սիրտն թռնալ, փող ուտել**:

բ) **Դարձվածային միասնություններ**, երբ բաղադրիչների իմաստը ինչ-որ կերպ առնչվում է դարձվածքի իմաստի հետ՝ **կարմիր գտակ, կանաչ գլուխ, գլուխ քաշել, երամ կապել, խօսք բերել, հեծել քաշել, մատ դնել**:

գ) **Դարձվածքային կապակցություններ**, երբ դարձվածքի իմաստը գրեթե ամբողջովին հասկացվում է բաղադրիչներից, ինչպես՝ **այգի ձգել, արկաթ ձգել, բերնով ասել, գին տալ, գրքեր հանել, յեղ մնալ, հոռմի հաւատ**:

ԴՄ-ների կառուցվածքային տիպերի, նրանց անդամների շարահյուսական առանձնահատկությունների հարցն այստեղ չենք արձարծում՝ նոր ԴՄ-ներ ի հայտ բերելու վրա կենտրոնանալու նպատակով: Մանավանդ որ հայերենագիտության մեջ հարցը բավականաչափ լուսաբանվել է⁶:

Առհասարակ դժվար է հստակ սահմանազատել հարադրավոր բայերը կամ կայուն բառակապակցությունները դարձվածային միավորներից: Որպես կանոն, դարձվածաբանական աշխատություններում և մանավանդ բառարաններում կարելի է գտնել թե՛ բուն դարձվածքներ ու իդիոմներ, թե՛ կայուն բառակապակցություններ ու արտահայտություններ, որոնցում իմաստափոխական դրսևրում գրեթե չի նշմարվում: Որպես վերջինների օրինակ ՅԼԴԲ-ի հեղինակները բերում են՝ **լինել, թե չլինել, կենդանի դիակ, պատենավոր մարդ** և այլն: Մենք աշխատել ենք ըստ հնարավորին ներկայացնել այնպիսի միավորներ և հարադիր բայեր, որոնցում, այնուամենայնիվ, իմաստափոխությունն առկա է: Այս հարցում առաջնորդվում ենք ընդունված հիմնական սկզբունքով. «Դարձվածքային են կոչվում այն հարադրավոր բայերը, որոնց հարադիրն ու բայական բաղադրիչը միասին առանձնահատուկ իմաստային նշանակություն են արտահայտում և հանդես գալիս որպես մտքի արտահայտման պատկերավոր ձևեր»⁷: Ներկայացված դարձվածային միավորներն ըստ հնարավորին մտնում են տրված բնութագրման մեջ:

Պետք է նշել, որ որոշակի դժվարության ենք հանդիպել՝ արդի հայերենի դարձվածային միավորների իմաստից օտարվելու, 16-18-րդ դարերի լեզվամտածողությանը համապատասխանող ԴՄ-ներ ընտրելու հարցում: Օրինակ, դժվար է ասել՝ հետևյալ միավորներն իրենց ժամանակին դարձվածք են եղել, թե՞ սովորական բառակապակցություններ կամ հարադրություններ. **մատ գիր** (ստորագրություն), **յեղ մնալ** (ուշանալ, հապաղել),

⁶ Տե՛ս, օրինակ՝ **Պ. Բեդիրյան**, Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Եր., 1973, **Խ. Բաղիկյան**, Բայական դարձվածային միավորների կառուցվածքային տիպերը, ՊԲՀ, 1986, 1, էջ 144-156:

⁷ **Ալ. Մարգարյան**, Հայերենի հարադիր բայերը, Եր., 1966, էջ 198:

յիմն գծել (հիմնարկել): Վաղ աշխարհաբարյան լեզվամտածողությունը մեզանից հեռացած լինելու պատճառով դժվար է պարզել նաև **սեւն գրել** («անունն այն ի սևն գրեսցի»), **գտակ կորստեան, գլուխ քաշել** դարձվածքների ճիշտ իմաստները: Յուրաքանչյուր ընտրված ԴՄ, որ ներկայացված է բառաշարքում, կարծում են՝ իմաստափոխության որոշակի դրսևորում ունի, միավորները տվյալ կապակցության մեջ անտրոհելի են, պատկերավոր մտածողության տարր են պարունակում, իսկ նշված հատկանիշները դարձվածքների հիմնական բնութագրիչներն են:

Անշուշտ նկատելի է, որ ներկայացված որոշ ԴՄ-ներ ծանոթ են և կիրառվում են հայերենի այլ փուլերում ևս, այդ թվում՝ արդի հայերենում: Վաղաշխարհաբարյան որոշ դարձվածքներ իմաստով ու կազմությանը ամբողջությամբ համընկնում են արդի հայերենի համարժեքի հետ, ինչպես՝ **աւելորդ անուն, բան անել, բերնով ասել, բարով վայելես, գլխի ծարը տեսնել, դարդ քաշել, խռով կենալ** և այլն: Որոշ դարձվածքներ չնչին տարբերություններ են դրսևորում, օրինակ՝ վաղ աշխարհաբարում **այգի ձգել**-ներկայումս՝ **այգի գցել, աչացս լոյս - աչքի լոյս, բարեալ վայելումն - բարի վայելում, բարձի թողուլ - բարձիթողի անել** և այլն:

Իսկ մի քանիսի դեպքում գործ ունենք իմաստափոխության հետ, որոնք կարող են պատմական դարձվածաբանության ուսումնասիրման նյութ դառնալ, օրինակ՝

գլուխ քաշել վաղ աշխարհաբարում նշանակում էր «ծեռնարկել», ՅԼԴԲ-ում ունի «մտահոգվել, հոգ տանել» իմաստը,

ծեռք տալ – վաղ աշխ.՝ «ծեռնարկել», ՅԼԴԲ-ում՝ «1. ձեռքով դիպչել, 2. շահավետ լինել»,

մաստ դնել – վաղ աշխ.՝ «ստորագրել», ՅԼԴԲ-ում ունի «մատնացույց անել, մի բան հավանել» իմաստները,

մեկ բերան – վաղ աշխ.՝ «գոմե մեկ անգամ», ՅԼԴԲ՝ «անընդհատ, միալար» և այլն:

Նշված միավորները վաղաշխարհաբարյան համարելու և դարձվածքների շարքը մոտծելու մեր նպատակը հստակ է. ցանկացել ենք մատնանշել դրանց ծագումը կամ գործածության հնությունը՝ հայերենի ԴՄ-ների պատմական զարգացման ընթացքն ուրվագծելու նպատակով: Օրինակ՝ հետգրաբարյան կամ հետմիջինհայերենյան (16-18-րդ դդ.) շրջանում են ծագել կամ առնվազն գրի առնվել և ապա համագործածական դարձել այնպիսի միավորներ, ինչպիսիք են՝ **հոգւոց հանել, տղայ մարդ, խելքը թոցնել, հազար բերան, տարին տասներկու ամիս, պատկեր քաշել, վազ գալ** և այլ հանրահայտ դարձվածային միավորները:

* * *

Ստորև ներկայացնում ենք բազմաթիվ բնագրերից մեր քաղած դարձվածային միավորները՝ ըստ հնարավորին բացատրություններով, նաև բնագրային վկայակոչումներով: Որոշ դեպքերում դարձվածային միավորը ներկայացրել ենք ոչ թե ուղիղ, այլ թեքված ձևով, ինչպես՝ **դղրդ էառ, բարով մնայ, յիշատակն կտրայ, վայ եկալ** և այլն, դրանք առավելապես կիրառվում են նման ձևերով, և անհավաստի կլիմեր ուղիղ ձևը ներկայացնելը:

Բնագրերի համառոտագրումները տրվում են հրապարակման վերջում:

ԱՄԲՐ ՀԱՆԵԼ - որոշում ընդունել: Սուլթան Մահամադ թագաւորէն **ամբր հանեց**, թէ Էջմիածնայ թէ մեռոն, թէ նվիրակ, թէ սեւայգլուխ չի գան Ալի-Օսմանայ երկիրն (Ձ. Ագուլ., 66):

ԱՅԳԻ ՉԳԵԼ - այգի հիմնել՝ տնկել: Մեք՝ Ղարախանի որդիքս ճանճանոց շինէցինք, տնկի ու **այգի ձգեցինք** (Յիշ. Սանահն., 140):

ԱՆՈՒՆ ԿՏՐԵԼ - անվանարկել: Նորագոյն չար ոմն ... Յոհան վարդապետ, սա եղև պատճառ քո **անուն կտրելոյ** (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1940, 282):

ԱՉԱՅ ԼՈՅՍ - աչքի լույս, սիրելի: Իմ **աչա՛ց լոյս**, ինձի զուլում արիր, այսչափ ժամանակ է զիմ ըստակն պահեցիր (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1941, 40): Ձեր մեծաւոր և առաջնորդ, **աչացս լոյս** Աղէքսանդր վարդապետն է, որ հոգայ գտունդ և զքաղաքդ (Դիւան Ն. Ջուղայի, 98):

ԱՊՈՒՇ ՄՆԱԼ - ապշել: Պերճ բանի եւ խրոխտ ձայնի համարձակ ընթեռնուին, առ որ հիացեալ՝ զարմացեալ **ապուշ մնային** ամենայն ժողովք հանդիսին (Դարիժ., 490): Ամենքեան սոսկացեալք զարմացեալք **ապուշ մնային** (Դարիժ., 410): Նորա տեսեալ՝ զարմացաւ և **ապուշ մնաց** (Ա. Տիգր., 319):

ԱՌՈՒԱՐԵԱՆ ՄԵՐՉԱՒՈՐ / ԱՐԵԱՆ ՄԵՐՉԱՒՈՐ - արյունակից, մերձավոր: Աստուած ողորմի ասացք մահդասի խօճայ Սահակին ... և այլ ամենայն **առուարեան մերձաւորացն** (Ակոռ., 198): Օրհնեալ ձայնին արժանի եղէն ... և զամենայն **արեան մերձաւորքն** զկենդանիքն և զհանգուցեալքն ամէն (Դիւան, Ժ, 27):

ԱՍՏՈՒԱԾ ԲԱՐԻՆ ԱՉՈՂԻ - Աստված բարի ընթացք տա: Նաւն էր ֆելամիկ, անուն նաւին Մարգանդ Լիօռնը: **Աստուած բարին աչողի** (Ձ. Ագուլ., 51):

ԱՎԱՏԱԼԻՔ ԱՆԵԼ - հավատացնել, վստահեցնել: Ետ այնորիկ Տէր Խաչատուրն **ավատալիք արավ**՝ կրկնապատիք Փսվեր հողն Աղունկա ծովի հողն բաղալ արինք (Յիշ. Սանահն., 173):

ԱՐԿԱԹ ՉԳԵԼ/ԳՉԵԼ - խարխսխ գցել (տե՛ս նաև ԵՐԿԱԹ ԱՌՆՈՒԼ): Յամի ՌճԹ յունվարի մէկունն նաւն եկին Իսպանիայ, ի քաղաքն Կալիս **արկաթ զձեցինք** (Ձ. Ագուլ., 55): Այսօր եկինք Իզմիր, **արկաթ զձեցինք**, դուրս ելանք ցամաք (Ձ. Ագուլ., 55):

ԱԻԵԼ ԱՆՈՒՆ/ ԱԻԵԼՈՐԴ ԱՆՈՒՆ - հավելյալ անուն՝ մականուն, հաճախ նաև՝ ազգանուն: Այս է տապան հանկստենի Մահտեսի տէր Հայրապետի, սա է գեղճէն Կալերցի, **աւել անուն** սա Տաստչի (Դիւան, II, 140): Երեւանայ Սէֆիդուլի խանիցն դաջար Յուսէնխան բէկն Ագուլիս այսօր դուրուղայ եկաւ Ժ ձիաւորաւ, **ավել անունն** որ կոչի Թարխան (Ձ. Ագուլ., 70): Սկսեցին այնպէս ձայնել Յեահիյեայ, այս իմ **աւելորդ անունս** անկից մնաց (Ե. Մուշ., 130):

ԲԱՉՄԱԿԱՆ ՈՒՉԵԼ - հարկ պահանջել, բազմական՝ «խնջույքների, հավաքույթների համար տրվելիք հարկ»: Միաբանքս մեզ հենց **գիր տվին**, որ մեզանէ էլ բազմական չուզեն (Յիշ. Սանահն., 136):

ԲԱՆ ԱՆԵԼ - աշխատել: Աքուլաց ու Դաշտէն ԻԳ մարդ տարաւ Երեւան,

որ բերթի վերայ **բան անեն** (Ձ. Ագուլ., 143):

ԲԱՍՍԱՅ ՏԱԼ, ԲԱՍՍՈՎ ՅԱՆԵԼ - տպագրել, թուրք *basma* «տպածո» բառից: Ոսկան վարդապետն... այժմուս գնացել էր վասն գրքեր **բասմայ տալու**, որ այս ժ ամ է Ֆռնգատան է (Ձ. Ագուլ., 108): Աստուածաշունչն այս Ոսկան վարդապետս **հանեց բասմով**, շատ շատ գրգէր հանեց (Ձ. Ագուլ., 108):

ԲԱՐՁԻ ԹՈՂՈՒԼ - բարձիթողի անել: Լուսոյ ստեղծիչ ես դու / Մի՛ **բարձի թողուր** զիս ի քէն (ՈՒՄՅԲ, II, 221):

ԲԵՐՆՈՎ ԱՍԵԼ - բերանացի ասել, անձամբ հաղորդել: Հրաման տվինք Քէֆիայ չէլէբուն, որ **բերնով ասես** (ՅՅՕԵ, 430):

ԳԱԼ ՕՐ - հաջորդ օրը: Ես՝ Ջաքարիայ, այսօր զատիկ Գունէունն արարի, որ **գալ օրն** կու գինք Աֆիան Ղարայիսարն Աստուծով (Ձ. Ագուլ., 61):

ԳԻՆ ՈՒ ԾԱԽ ԱՆԵԼ - սակարկել, գինը համաձայնեցնել: **Գին ու ծախ արի** իմ հար (հայր) Մուղտուսու առած արտն ջաղացանու (Կալվածագր., 65): **Գին ու ծախ արինք**, վերստին չվանն ԵՌ դիան (Կալվածագր., 66):

ԳԻՆ ՏԱԼ - վճարել, համարժեքը տալ: Քարատակի այգին ... իւր բրիարովն առանք ու **գին տվինք** Դարպասի սինուռունն Գ հող՝ Մարգարի բարձհողն (Յիշ. Սանահն., 142):

ԳԻՐ ՈՒՄՏԻ - դաշնագիր: Այս **գիր ուխտի** հաստատութեան եղև ի քաղաք Ալլապ ... ի մէջ հոգետան (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1941, 127):

ԳԻՐ ՏԱԼ - ստորագրել՝ համաձայնություն տալ: Միաբանքս մեզ հէնց **գիր տվին**, որ մեզանէ էլ բազմական չուզեն (Յիշ. Սանահն., 136): Ես՝ Մարկոս էրեցս Ծոփըցի **գիր տվի** Սանահնու Սուրբ Աստուածածնի դռանն Ղուկաս եպիսկոպոսի առաջնորդութենովն (Յիշ. Սանահն., 139):

ԳԼԽԻ ՃԱՐ ՏԵՍՆՈՒԼ - փրկության միջոց գտնել: Գրէք, որ մեր **գլխի ճար տեսնումք**, զիրա սիրաթից դուրս եկանք (ՅՅՕԵ, 418):

ԳԼՈՒՄ ՔԱՇԵԼ - գլուխ բարձրացնել՝ ծառանալ: Թուին ՋՅՁ Տօռիլոյ հոռոմքն **գլուխ քաշեցին**, եւ Հուսէյն փաշայն ի վերայ գնաց զհոռոմքն ջարդեաց եւ գերեաց (Դաւրիժ., 474): Թվին ՌԼԹ քուրթն **գլուխ քաշեց** եկեալ յեզնկան (Մանր ժամ., II, 268):

ԳՆԱԼ ՈՒ ԳԱԼ - երթուդարձ անել: Ես Ջաքարէս **գնալ ու գալն** մին ամիս քաշեց (Ձ. Ագուլ., 104):

ԳՈՐ ՏԱԼ - գոհություն տալ, օրհնել: Նա **գոհ տալով** օրհներ զՔրիստոս արքայն (ՈՒՄՅԲ, II, 4):

ԳՏԱԿ ԿՈՐԱՏԵԱՆ - կորուստ գտնող՝ նյութող: **Գտակ կորստեան** և առիթն ամենայն չարեաց բազմահնար մեքենայիւք մարտ եղեալ ոգորեր առ սուրբ տեղիսն (Դիւան Ս. Յակ., 1941, 157):

ԳՐԳԵՐ ՅԱՆԵԼ - գրքեր տպագրել, ստեղծել: Այս Ոսկան վարդապետս ... շատ շատ **գրգէր հանեց** (Ձ. Ագուլ., 108):

ԴԱՏ ՔԱՇԵԼ - դատի տալ: Միշտ զՆիկոլն **դատ քաշէիր** / Եւ հազար գէշ նմա ասէիր (ՈՒՄՅԲ, II, 66):

ԴԱՐԴ ՔԱՇԵԼ - դարդ անել, վշտանալ: Սիրոյդ քարղանն մտեր ես / **Դարդդ քաշելով** մաշեր ես (ՈՒՄՅԲ, II, 359):

ԴԱԻ ԱՆԵԼ - վիճել, դատ անել: Ես՝ Միտիչի որդի Ամիրս, Հասարակաց իգու դիմաց ճաղակին **դաւի արի**, թէ իմ հողի տակին այ (Յիշ. Սա-

նահն., 138):

ԴՂԸՐԴ ԷԱՌ - դղըրդաց, դղըրդոցը պատեց: Սուրբ Յովհաննու ձայնն որ լսեց, դժոխքն ամեն **դղըրդ էառ** (ՈՒՄՅԲ, I, 66):

ԴՌԻՄ ԳԱԼ - ի հայտ գալ, մեջտեղ գալ: Երուսաղեմայ Եղիազար ոմն վարդապետ **դուս եկաւ**, եկաւ Ըստամբօլ, Սուլթան Մահամադ թագաւորէն ամբր հանեց, թէ Էջմիածնայ թէ մեռոն, թէ նվիրակ, թէ սեվայգլուխ չի գան Ալի-Օսմանայ երկիրն (Ձ. Ագուլ., 66):

ԴՕՎՈՒԼ ՁՈՒՌՆԱՅ - դիուլ - զուռնա, երգ - երաժշտություն: Ջրաւրհնիք Ագուլիս արարի: Գետունմն ջուր արհնեցին **դօվուլ զոնով** (Ձ. Ագուլ., 74):

ԵՍՕՐ ՎԱՂՆ ԳՉԵԼ - հետաձգել, ուշացնել: Այս Շմաւոնս **եսօր վաղն զձեւով**՝ այս պարտքս մնայ (Ձ. Ագուլ., 99):

ԵՐԱԾ ՔԱՐՓԻՉ - թրծած աղյուս: Աքուլաց սուրբ Թումայի առաջնորդ Պետրոս վարդապետն ... մաղայգէք շինեց, ոմն կիր ու քարով գումբեզի, ոմն **երած քարփիչ** ու գաջով գումբեզիք (Ձ. Ագուլ., 78): **երած քարփիչով** գլուխն փոշիչն արարին (Ձ. Ագուլ., 97):

ԵՐԱՄ ԿԱՊԵԼ - խումբ կազմել: **երամ կապես** հետ հարսներուն / ճեմես ի հետ աղջիկներուն (ՈՒՄՅԲ, II, 332):

ԵՐԿԱԹ ԱՌՆՈՒԼ - խարիսխը քաշել՝ բարձրացնել (հմմտ. ԱՐԿԱԹ ՁԳԵԼ): Իսկ նաւավարքն յունաց ազգին / Յետ այնորիկ **զերկաթն առին** (ՈՒՄՅԲ, II, 561):

ԵՕԹԸ ՊՈՐՏ - բոլոր նախնիները, յոթ սերունդ: Մեր **եօթը պօրտի** մեղացն տէրը լիցին դատաստանին (Կալվածագր., 25):

ԹՈՒՂԹ ՈՒ ԳԻՐ ԱՆԵԼ - համաձայնության գալ, ուխտի գիր ստորագրել: Յետ մէկ մէկի **թուղթ գիր արին** / Որ յետ շաբթու մի օրհնէին (ՈՒՄՅԲ, II, 97):

ԹՈՒՐ ԲԱՇԵԼ - սուրը վրա բերել՝ հարվածել, պատրաստվել հարվածելու: Ներկեաց զինքն չարախօսութեամբ, և մուրթաթ (իմա՝ ուրացող - Ն. Պ.) Սարգիս արեղայն **թուր կու քաշէ** վերայս (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1940, 284): Դարձաւ սուլթան իւր զօրօքն եւ **թուր քաշեց**, այնպէս պատերազմեցաւ յերկիր սասանեցաւ (Մանր ժամ., I, 225):

ԹՈՓ ԵՒ ԹՖԱՆԿ / ԹՈՒԱՆԿ - թնդանոթ և հրացան, փխբ.՝ զենք-զինամթերք: Կրիցեն զգարիւրեցուցիչ զէնսն, որ **թոփ եւ թֆանկք** կոչեն (Յ. Կամենացի, 42): Սկսան հարկանել ի հրաբորբոք **թոփից եւ ի թֆանկիցն** մինչեւ ցիրիկունն (Յ. Կամենացի, 50): Քանի մարդ մեռաւ սրով և թրով, **թօփով և թուանկով** (Դիւան, Ժ, 26):

ԹՕՓ ԿՊՈՅՑ - ռումբ արձակեց: Ժե օրն, ՌՇԳ. **թօփ կպոյց**, երեք դիհաց փլոյց զբերդի պարիսպն (Դաւրիժ., 482):

ԹՕՓ ՁԳԵԼ - թնդանոթով կրակել: Սինան աղայս՝ որ եմկիչար աղասի էր, ի վերին բերդէն սկսաւ **թօփ ձգել** ի վերայ ապարանից փաշային (Դաւրիժ., 383): Ծովէն յանկարծ **թօփ ձգեցին** / Յաիէ ձայնոյն սարսափեցին (ՈՒՄՅԲ, II, 557):

ԹՖԱՆՔ ՁԳԵԼ - հրացանով կրակել: Եւ եկեալ մերձ բերդին Նախչուանու բանակ եղեալ նստաւ, այնքան մերձ, որ թէ **թֆանք ձգէին** հասանէր (Դաւրիժ., 67): Սի՝ **ձգէք թֆանք** կամ նետ, զի ես սակաւ արամբք գամ առ ձեզ խօսել ընդ ձեզ բանս ինչ իրաւամբ (Դաւրիժ., 67):

ԻՍԿ ԲԱՆԻՑ - խոսքի իսկությունը, էությունը: Յրամայեաց նոցա գնալ

մինչ ի Ջուղայ տեսանել եւ իմանալ **զիսկն բանից** եւ բերել նմա համբաւ ճշմարիտ (Դաւրիժ., 88):

Ի ՎԱՂՆ ՉԳԵԼ - հետաձգել, ձգձգել: Չայս *օռլը* դատաստան **ի վաղըն ոչձգեն** (Յ. Թուրունջ., 303): Դատաստանագիրքն առաջններն՝ այս օրէն դատաստանն **վաղն չեն ձգել** (Յ. Թուրունջ., 308):

ԻԻՐ ԳԼԽՈՒԻ - ինքնագլուխ: Ազարէն գնայ, Բ իրիցի **իւր գլխու** պսակել կուտայ, տանէ (Չ. Ագուլ., 78):

ԽԱԲ ՏԱԼ - խաբել, մոլորեցնել: Օսմանցիք սաֆար արին ծովով եւ համբաւեցին թէ գնամք ի վերայ Մալթայ կղզւոյն եւ **խաբ տուեալ** գնացին ի վերայ Կրիտէ կղզւոյն (Դաւրիժ., 485):

ԽԱԹԵՐ ԶԱՍԵՐ/ԽԱԹԵՐԻՆ ԶԱՄԱՐ - ի պատիվ, ի սեր: Լինի Աստուծոյ **խաթրին համար** (ՅՅՅ, 155): Վասն Աստուծոյ **խաթրին համար** կու կատարիմք (ՅՅՅ, 156): Էլչին մեր **խաթրին համար** վիզ էկալ հետ տանելոյ (Նշխարք, 8): **Իմ խաթեր** համար քո մեղքն թողվին (ՈՒՄՅԲ, II, 434):

ԽԱՊԱՐԻ ՆԱՅԵԼ - լուրի սպասել: Մեր աչքն ի ճանապարհին է, **խապարի կու նայինք** (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1940, 203):

ԽԵԼՔԸ ԹՈՑՆԵԼ - այստեղ՝ հիանալ, տարվել: Երբ որ գքեզ այդպէս տեսայ / թալկացայ, **զխելքս թռուցի** (ՈՒՄՅԲ, I, 80):

ԽԵԻ ԳԱԼ - խելքը թռցնել: Չծոցո՞ ես բացեր գէտ դրախտի դուռ / Չիմ խելքս տարիր, **խել կու գամ** ի ժուռ (ՈՒՄՅԲ, I, 119):

ԽԵՐՆ ՏԵՍՆԵԼ - օգուտ ստանալ: Գալուստ վարդապետն էառ, զոր բարեաւ և ուրախութեամբ վայելեսցէ և **խերն տեսնու** (Կալվածագր., 94):

ԽՈՌՎԱԼՔՆ ԸՆԿՆԵԼ - խռովքին՝ նզովքին արժանանալ: Ով որ այս բանիս հակառակի, Աստուածածնի **խռովանքն ընկնի** (Յիշ. Սանահն., 143):

ԽՈՌՎ ԿԵՆԱԼ - խռովել: Ով էս բանիս թախսիրութիւն⁸ անէ կամ այլ և այլ անէ, Աստուածածին իրանն և իր որդանցն **խռով կենայ** (Յիշ. Սանահն., 170):

ԽՕՍՔ ԲԵՐԵԼ - լուր բերել՝ հայտնել: Զաշթարխանու մեր մարդն եկին, մեզ **խօսք բերին** (ՅՅՅ, 258):

ԽՕՍՔՆ ՓՈՒՉ ԼԻՆԻ - խոսքը անտեսվի: Թէ մեր ազգէն դաւի անօղ լինի, **խօսքն փուչ լինի** (Կալվածագր., 87):

ԿԱՆԱՉ ԳԼՈՒԽ - կանաչ գլխանոց կրող՝ մահմեդական մի աղանդի ներկայացուցիչ: Նոր դատին յունիսի ժժ եմուտ ի քաղաքս, **կանաչ գլուխ** է և շինտիլիկ աղէկ մարդ կ'երևայ (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1941, 84):

ԿԱՐԷՑՆ ԱՆԵԼ - կարիքը հոգալ: Մեր խմհատն ... ծախէցինք իւր չորս կոպարովն, հախն առանք, մեր **կարեցն արարինք** (Յիշ. Սանահն., 135): Օախեցի Փոխտոաց տուն ու մառան ... հախն առայ, իմ **կարեցն արի** (Յիշ. Սանահն., 160):

ԿԱՐՄԻՐ ԳԴԱԿ - կարմիր գլխարկ կրող՝ պարսիկ. 1505 թ. մի Յայսմաուրքի մեջ ասվում է՝ «... ի դանութիւն ղըզըլպաշին, որ կարմիր գտակ կոչի»: Ի սորա ժամանակն եւ ի սոյն ամին **կարմիր գդակներն**, որք են Ղզըլպաշներն, առին զԲաղդատ (Դաւրիժ., 432): Ջբոլորն խանդակ արարին ի յաիէ **կարմիր գտակին** և եղին անդ երեք փաշայ երեք հազար ա-

⁸ Պարսկ. tox «խարդաւանք, չարութիւն» բառից:

րամբք (Դիւան, Ժ, 36): Եւ սոյն ամի **կարմիր գտակներն**, այսինքն Ղըզըլ-պաշն, էառ զԲաղդատ (Մանր Ժամ., II, 395):

ԿԱՐՄԻՐ ԳԼՈՒԽ - կարմիր գլխանոց կրող՝ պարսիկ: Պաշարեաց զքաղաքն և զբերդն, և ի յուժ ձգել **կարմիր գլխին** թողին զքաղաքն և ամրացան ի բերդն (Դիւան, Ժ, 24): Սուլտան Սուլայմանն բազում զաւրաւք գնաց ի վերայ **կարմիր գլխուն** (Նշխարք, 42):

ԿԱՐՄԻՐ ՈՍԿԻ - օսմանյան ոսկեդրամի անվանումը: Կաշառս ետուն վանայ փաշային ութ հարիւր **կարմիր ոսկի** ձեռամբ Աղթամարայ աղին (Դիւան, Ժ, 54):

ԿԵՏ ԿՈՉՄԱՆ - կոչման դատաստանի պահը, ցմահ: Հաստատուն պահեստ մինչև ի **կէտ կոչման** մերում, յաներկբայ ստօք և առանց ամօթու կատարել յանգ ծառայութեան մերում (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1941, 201):

ԿԻՍՈՒ ԿՏՐԵԼ - պարտքի կեսը զեղչել: Մարդ ընգաւ մէջ, որ բերին, **կիսու կտրեցին**. գիր տվին, թէ չուրի ժԸ ամիս **կեսու կտրածն** տանք (Ձ. Ագուլ., 72): Դարձեալ այս **կիսու կտրածս** այլ տվին ոչ (Ձ. Ագուլ., 73):

ԿՈՏՈՒՐ ԸՆԿՆԵԼ - կոտոր ընկնել, արժեզրկվել: Այս չուխես գնայ հորմաց երկիրն (իմա՝ Ղրիմ - Ն. Պ.), մեր չուխեն **կոտուր կու ընկնի** (Ձ. Ագուլ., 131):

ԿՐԱԿ ՏԱԼ - այրել, կրակի մատնել: Տեսաք ամենայն ապրանքն թալանած, շատ տուն և վանք **կրակ տուած** երած, դապն դատարկ ժողովուրդն մնացին Աստուծոյ փառք տալով (Նշխարք, 8):

ՀԱԶԱՐ ԲԵՐԱՆ - բազմաթիվ անգամ: Վայ եւ եղուկ **հազար բերան** / Ազգիս Հայոց, որ ի Լով կան (ՈՒՄՅԲ, II, 112):

ՀԱԼ ԶԻ ՄՆԱՑ - հնար՝ ճար չմնաց: Դատաւորէն ևս խոյս ետուր, զիրա կենալու **հալ չի մնաց** ի տեղս (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1941, 202):

ՀԱՄԱՐ ԶՈՒՆԻ - հաշիվ չունի, անհամար: Ավագին համարք ունի, սորայ քառված մարդին **համար չունի** (Ձ. Ագուլ., 32):

ՀԱՄԱՐ ՏԱԼ - հաշիվ տալ: Նոքա տքնին վասն հոգւոց ձերոց, որպէս թէ **համարս տալոց** են ընդ ձեր առաջի Քրիստոսի (Կալվածագր., 167): Գրգռեն զԱստուած ընդ մեզ բարկանալոյ / Եթէ ներես, նայ դու ունիս **համար տալոյ** (ՈՒՄՅԲ II, 648):

ՀԱՄԱՐ ԱՆԵԼ - ընթերցել, դիտարկել: Ե տարի կարդացի Ը կանում սաղմոսն, այլ բազում գրանք **համբար արի** (Նշխարք, 5):

ՀԵԾԵԼ ՔԱՇԵԼ - հեծյալներին՝ այրուձիուն մարտի հանել, ասպատակել: Մահմուտ աղան **հեծել քաշեց** եւ վրան գնաց եւ նա հեծելն չարդեց, Մահմուտ աղան ճորով ազատեցաւ (Մանր Ժամ., I, 213):

ՀՈԳՈՒՍ ՀՈԳԻ - սիրելի, հոգյակ: Դարձեալ իմ **հոգուս հոգի**, երբոր զիս քո չար պատահման դէմ ես դրեր, ինչու՞ համար զիմ ըստակն չես դրկեր (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1941, 40):

ՀՈԳՈՅ ԲԱԺԻՆ - հոգու բաժինը, եկեղեցուն տրվող տուրքի տեսակ: Ձեր անթերի պտուղն, սրբադրամն, անկարծամահին **հոգոյ բաժին** տվէք Տէր Բարսեղ արհեպիսկոպոսին (Յիշ. Սանահն., 84):

ՀՈԳՈՅ ՏՈՒՆ - հոգու՝ հոգևոր տուն: Ձեր Աթոռին խնայեցէք, որ ձեր **հոգոյ տուն** է (Դիւան Ն. Ջուղայի, 104):

ՀՈՈՄԻ ՀԱԲԱՏ - կաթուղիկություն: Ձաբեղաներն և զերեցնին զբլեղներն ածիլեցին, **հոռնի հաւատ** մկրտեցին (Նշխարք, 54):

ՀՐԱՄԱՆՔԸ ԲՈՆԵԼ - հրամանը կատարել, հրամանին հետևել: Հոգևոր տերն իմացաւ, մեզ վերայ օրհնութեան թուխտ դրկեց. հոգևոր տիրոջ **հրամանքն բռնեցինք** (Յիշ. Սանահն., 143):

ՉԵՌԱՏ ԳԻՐ - ստորագրություն: Ուղիղ սրտիւ դրինք զմօհրն և զ**ձեռաց գիրն** մեր այս թղթիս (ԾօՅՅ, 19): Դրի իմ մօհրն **ձեռաց գիր** ինձ դապուլ այ (ԾօՅՅ, 20):

ՉԵՌԱՏ ԽԱԶ - ծեսերի ժամանակ գործածվող հոգևորականի ձեռքի խաչ: Տէր Իսրայէլն և իւր որդի Յակոբն տվին մէկ խաչիչայ, մէկ լաւ փոքր **ձեռաց խաչ** (Ակոռ., 205): Մահդասի Աւետիքն և Գիգորն ետուն Ա արծաթ **ձեռաց խաչ** (Ակոռ., 211):

ՉԵՌՔ ՏԱԼ - ձեռնարկել, սկսել: Ագուլիս Ներքի թաղի սուրբ Ովանէս անվան եկեղեցին այսօր **ձեռք տվեցին**, վեր կալան, որ շինեն (Ձ. Ագուլ., 63): Մեր տներն **ձեռք տվիք** շինելու, Ալէքսան էլ **ձեռք տվեց**, ինքն էլ շինեց (Ձ. Ագուլ., 90):

ՄԱՅՈՒ ԴՈՒՌՆ ՀԱՍՆԵԼ - մահվան վտանգի ենթարկվել: **Մահու դուռն հասի** և կենդանացայ, լիցի թէ աղօթիւք ձեր ապրեցայց ժամանակս ինչ (Դիւան Ն. Ջուղայի, 76):

ՄԱՅՐ ԼՈՒՍՈՅ - այդպես է անվանվել Մայր աթոռ Ս. Էջմիածինը: Յորմէ ժամանեսցէ ողջոյն ի վերայ հոգևորապէս սիրեցեալ զաւակիդ **Սօրս Լուսոյ** շքեղաշուք և ճոխափառ խօճայ Յակոբջանիդ (Դիւան Ն. Ջուղայի, 47): Դարձեալ ծանիր, լուսածնունդ զաւակ **Սօրս Լուսոյ** Սուրբ Էջմիածնի (Դիւան Ն. Ջուղայի, 61): Յօժարեցան ի շինումն և ի նորոգումն **Սօրն Լուսոյ** քրիստոսադիր սուրբ Աթոռոյն Էջմիածնի (Դիւան, Ժ, 47):

ՄԱՆԶ ԺՈՂՈՎԵԼ - մանրաժողովը Օսմանյան կայսրությունում (տե՛ս նաև ՏՂԱՅ ԺՈՂՈՎԵԼ): Դարձեալ ի նոյն թուին սուլթան Սէլիմն արար **զմանչ ժողովելն** (Դաւրիժ., 474): Դարձեալ ի սոյն թուին **մանչ ժողովողն** էլ (Դաւրիժ., 480):

ՄԱՏ ԳԻՐ - ստորագրություն, մատնադրոշմ՝ որպես ստորագրություն: Միթէ՞ Մեսրոպ վարդապետի **մատ մի գիրն** քան զմեր հրամանն այլ բարձր այ (Դիւան Ն. Ջուղայի, 87):

ՄԱՏ ԴՆԵԼ / ԿՈՒՆԵԼ - ստորագրել, արձանագրել: Ես՝ Ջլաւի որդի Պիլիպոսս **մատս դրի**, ինձ դապուլ է (Կալվածագր., 79): Ես՝ Գրիգորս մոհրն չունի, **մատս դրի** և ինձ դապուլ է (Կալվածագր., 146): Մովսէսի կողակից Մարիամս վասիի գոլով իմ կողմենէս և իմ եթիմ Գևորքիս կողմանէ **մատս կոխեցի** (Կալվածագր., 152):

ՄԵԾ ՄԱՄ, ՄԵԾ ՊԱՊ - տատ, պապ: Այս տներս որ վերստին շինեցի, թէպէտ փոքր, ապայ գիտեմք թէ գրոց, թէ բրոց, թէ **մեծ մամիս**, որ էր Բանաւշայ, հարցանելով իմացայ (Ձ. Ագուլ., 91): Յիշատակ ... **մեծ պապուն** Կարապետի և **մեծ մամուն** Կիւլչիչէկին (Աղան., 31):

ՄԻ ԴԵՅ ԱՆԵԼ - համաձայնության գալ, դեհ՝ բրբ. «կողմ»: Ով խաւսք ունենայ, մեզ հետ խաւսի, Աստուծոյ վկայութեամբ տվինք **մի դեհ արարինք** (Յիշ. Սանահն., 143): **Մի դեհ արինք**, սինուռ դրինք աղբիւրն և իւր ներքի թունբն (Յիշ. Սանահն., 147):

ՄԻՆ ԱԶՔԷ - մեկ կամար ունեցող, միաթիչք (կամուրջ): Աստի մինչի ջվլիգի **մին աչկէ** կարմունջն՝ աղաջ Բ (Ձ. Ագուլ., 10): Աստի գնայ Դուշաղի տակի **մին աչկէ** կարմունջն՝ աղաջ Գ (Ձ. Ագուլ., 10): Գործածվում է նաև

այլ թվականների հարադրությամբ, ինչպես՝ հինգ աչկե՝ Տուխուրղանու մինչի կշտի մեծ գետն, **Ե աչկե** կարմունջն՝ կես աղաջ (Ձ. Ագուլ., 25):

ՄԵԿ/ՄԻՆ ԲԵՐԱՆ - մեկ անգամ, նաև՝ միաբերան, միասին: Օվ հանդիպող գերեզմանի, **մին բերան** հարմեղ⁹ ասի (Դիւան, II, 65): Որ կարդաք, **մեկ բերան** ողորմի ասեք (Դիւան, II, 241):

ՄԻՆ ԴԱՌՆԱԼ - միավորվել, միանալ: Ասլան փաշեն, որ էր Ախլցխու փաշեն, Շահնագար խանին յետ **մին այ դառած** (Ձ. Ագուլ., 152):

ՄԻՆ ՄՆՈՒ ՊԱՏԱԼ ԼԻՆԵԼ - համարժեք լինել, փոխհատուցել: Այն է պատալն, որ Տէր Խաչատուր արեղեն Կացոցկայ բիսին վեր հողն, որ տվել էր հոգեբաժին և **մին մնու պատալ յեղալ** (Յիշ. Սանահն., 173):

ՄԻԽ ՎԱՂՆ - վաղը չէ մյուս օրը, հաջորդ օրվանից հետո: Ջթաղելն ի վաղն ձգեին, եւ ի վաղուէն ի **միւս վաղն**՝ վասն բազում ձանձրութեանցն (Դաւրիժ., 460):

ՅԵԴ ՄՆԱԼ - հետ ընկնել, հապաղել: Ի ճանապարհն որ երթայինք, այն ինչ **յեդ մնար** սպանէին (Նշխարք, 7):

ՅԻՄՆ ՉԳԵԼ / ԳՉԵԼ - հիմնարկել, հիմնարկեք կատարել: Յին եկեղեցին վեր կալան, **յիմն գծեցին** քարով, կրով, Քուրդստանայ ուստայ բերին (Ձ. Ագուլ., 96): Աքուլաց բազարունն յարաւայի կողմն մին քարվանսարայ **յիմն ձգեց**, դուգան, բազար շինէ (Ձ. Ագուլ., 149):

ՅԻՇԱՏԱԿԱՅ ԴՊԻՐ - ընթերցող դպիր. **Յիշատակաց դպիր**. կոնտակ կարդացողն է (ՄՍ 1127, 147ա):

ՅԻՇԱՏԱԿՆ ԿՏՐԱՅ - հիշատակը մոռացվի: Ինչ մարդ էս բանիս միջունն այլեւայլ խօսք յետ եւ յառաջ բան ասայ ու կտրայ, Սուրբ Կարապետն իւր **յիշատակն կտրայ** (Ձաք., Գ, 22):

ՅԻՐԱՐ ՏԱԼ - փոփոխել, տեղից շարժել: Այսմ հետև ով դաւի անէ կամ այս բանս **յիրար տայ**, կամ զմեր յիշատակն Սուրբ Աստուածածնի դռնէս խափանել ջանայ, աւձէն մինչև ի նեռն անիծած լիցի (Յիշ. Սանահն., 139):

ՅՈՏՔՆ ՅԱՆԵԼ - ավարտել: Թուին ՌՉ (1557) Կեղեցի Ղուկաս վարդապետն գտումարն ի **յոտքն հանեց** (Մանր ժամ., II, 393):

ՅՈՒԺ ՉԳԵԼ - նեղը զգել: Պաշարեաց զքաղաքն և զբերդն և ի **յուժ ձգել** կարմիր գլխին. թողին զքաղաքն և ամրացան ի բերդն (Դիւան, Ժ, 24):

ՇԱԼԷ ՇԱՊԻԿ - շալ կտորից շապիկ, առհասարակ՝ շորեղեն: Մահդասի Մէլիքշահայ որդիքն՝ մահդասի Աւետիքն և Գիգորն ետուն Ա քիմխայ շուրջառ, Ա **շալէ շապիկ** (Ակոռու քյոթ., 211):

ՇԱՆ ՅԱԼ - տանջանք: Զենց որ Իզմիրէն դուրս եկի, սելաւի ըռաստ եկինք: **Շան հալ** քաշեցի (Ձ. Ագուլ., 45):

ՇԱՐՇ ԳԱԼ - շարժ՝ երկրաշարժ լինել: Թվին ՌՇԺ յունվարի Դ-ունն Ագուլիս կամաց **շարշ եկալ** (Ձ. Ագուլ., 74): Աստուածածնուն պասէն յենց **շարշ եկալ**, որ շատ մարդ այ մեռէլ, շատ ավերութիւն էլէլ այս քաղաքներունս (Ձ. Ագուլ., 76):

ՈՂՈՂԻ ՏԱՆԵԼ - ջրհեղեղի ենթարկվել, քշել-տանել: Սելաւի ըռաստ եկինք: Աստուած զմեզ փրկեաց **ողողի տանելու** (Ձ. Ագուլ., 45):

ՈՏՆ ԱՌՈՒՔ ԼԻՆԵԼ - ոտք զգել՝ խանգարել, խոչընդոտել: Նոքա ընդ միմեանս միաբանելով կու ջանան, թէ Սուրբ Տանս զարար հասուցանեն,

⁹ «Չայր մեր» արտահայտության ժողովրդական յուրօրինակ ձևն է:

մեզ **ոսն առուք լինելով** (Դիւան Ն. Ջուղայի, 91):

ՉՍԱՐԴԻ ՈՒՆԵԼ - մարդու տեղ՝ բանի տեղ չդնել: Այսու պատճառաւ առաւել եւս զօրացան ներհակքն ի վերայ Նիկօլին եւ ի **չմարդի ունէին** (Դաւրիժ., 296): Եթէ խորհրդակիցք, եւ եթէ սպասաւորք, ի **չմարդի կալեալ** զԴաւիթ, արհամարհանօք ունէին զնա (Դաւրիժ., 299):

ՊԱՍՄԱՅ ԳԻՐ - տպագիր (թուրք. բասմայ «տպագրված գիրք» բառից): Այս ձեռագրիս օրինակն Փափն գրել է **պասմայ գրով** եւ յուղարկել է ի Լեհ (Թորոս աղբար, 289):

ՊԱՏԿԵՐԻ ԿԵՐՊԸ ՔԱՇԵԼ - պատկերը քաշել՝ նկարել: Տարան զիս ի սարայն իւրեանց, կամեցան զիմ **պատկերիս կերպն քաշելոյ** (Մ. Շահմ., 318):

ՊԱՐԻՍՊ ԱՌԵԱԼ - պարսպի նման շրջապատված: Ձժողովեալն յերուսաղէմայ անուամբ իւրն **պարիսպ առեալ** նստեր է և ընդ մեզ մարտնչի բանուրանօք և նենգութեամբ (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1933, էջ 120):

ՊԷՏ/ՊԷՏՔ ԱՆԵԼ - 1. բուժել: Պէտք անել. բուժել, օգնել (ՄՍ 1127, 137բ): 2. Այցելել: Պէտ անել. այց առնել (ՄՍ 1127, 134ա):

ՊԻՐԿ ԿԵՆԱԼ - պինդ՝ հաստատուն մնալ: Մեծ ինփրայթօռին և ամենայն ողորմութեամբն հրամանի տակուն **պիրկ կու կենան**, որ է պօղպրթեքի¹⁰ կասեն (ՅՅՅՅ, 406):

ՊԼԻԿ ԿՏՐԵԼ - պլիկ՝ «պղնձէ կամ արծաթէ մանրադրամ» (ՄՅԲ), այստեղ՝ դրամ հատել: Սա հրամայեաց **պլիկ կտրել** պղնձէ և սահմանեաց զդրամն տաղմայ զարնել (Դիւան, Ժ, 108): Այս Ջաֆարն առանց մուսալիմ զալու զնաց. սա ևս հրամայեաց **պլիկ կտրել** (Դիւան, Ժ, 111):

ՊՏՈՒՂ ԲԵՐԵԼ - պտուղ տալ: Կայ և ծառ շաֆթալուի, որ 2 լիրա կու կշռէ մին հետն և ի տարին բոլոր **պտուղ կու բերէ** (Յ. Թութունջ., 309):

ՍԱՂ ԴՈՒՐՍ ԳԱԼ - կենդանի մնալ, փրկվել: Սարդն ամէն **սաղ դուրս ելանք** (ՅՅՅՅ, 256):

ՍԵԻ ԵՐԵՍ ԳԱՅ - սևերես լինի՝ ամոթանքով մնա: Մեզանէ յետ ինչ մարդ որ այս վերոյ գրեալ գրիս այլ և այլ անէ՝ առ մեզ **սև երես գայ** (Կալվածագր., 158):

ՍԵԻՆ ԳՐԵԼ - սևով (սև մրով) գրել՝ գրանցել, ՅԼԴԲ-ն ունի **սև գիր** «մաւիլ ազդարարող թուղթ: Ի միում ամի տասն անգամ բառնի և դնի անուն մի ի սուրբ պատարագն, անունն այն ի **սևն գրեսցի** (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1940, 317):

ՍԷՐ ՉԳԵԼ - սեր հաստատել, սիրով վերաբերվել: Անչափ բարութիւն արեր ես իւրեանց հետն և **սէր ձգեր ես** մեր տառապեալ ազգին վերայ (ՅՅՅՅ, 162):

ՍԱՂ ԴՈՒՐՍ ԳԱԼ - փրկվել, կենդանի մնալ: Սարդն ամէն **սաղ դուրս ելանք** (ՅՅՅՅ, 256):

ՍԻՆՈՒՆ ԿՏՐԵԼ - սահման կտրել՝ հաստատել, հուն. synoros «սահման, սահմանագիծ» բառից: Տեսաք առաջին թագաւորացն և հայրապետացն հաստատեալ կոնդակսն, սիկէլն և արձանն, որ **սինուռն էին կտրել** (Սանահն., 86):

¹⁰ Ռուսերեն протекция «հովանաւորութիւն» բառից, под протекции՝ «հովանավորութեան ներքո»:

ՍԻՐՏՆ ՔԱՂՅՐ - բարեհաճ: Աշխարհի անդորրութիւն և թագաւորաց **սիրտն քաղցր** առ մերային տառապեալ ազգս (Դիւան Ն. Ջուղայի, 70):

ՍԻՐՏ ԹՈՒՆԱՅ - սիրտը բաբախել: Յեաշմն¹¹ ով հետ պահէ՝ ժածք չի լինի, մարդոյ **սիրտ չի թռնայ**, կայծակի աղէկ է (Դաւրիժ., 456):

ՍՈՒՐ ՉԳԵԼ - սրածութիւն անել: **Սուր ձգեցին** մէջ քաղաքին / Սատակեցին զիշխան նորին (ՈՒՄՅԲ, II, 227):

ՎԱԶ ԳԱԼ - հեռու մնալ, ձեռք քաշել: **Վազ չես գալ** մեղաց, մինչեւ յե՞րբ գործես (ՈՒՄՅԲ, II, 660):

ՎԱՅ ԵԿԱԻ - դժբախտութիւն, չարիք եկալ: **Վայ եկաւ** ամենուս վերայ / Ծարաւեցան, ու ջուր չկայ (ՈՒՄՅԲ, II, 602):

ՎԻՉ ԵԿԱԼ - համաձայնեց, հանձն առաւ: Էլչին մեր խաթրին համար **վիզ եկալ** հետ տանելոյ (Նշխարք, 8):

ՎԻՉՆ ՏԱԼ - վիզը կտրել: Այս խանն ինքն իւր թուրն վեր ունի, գնայ այս Շմաւոնիս վերայ, թէ **վիզն տայ** (Ձ. Ագուլ., 161):

ՏԱԿՈՒՆ ԼԻՆԵԼ - տակը՝ ենթակա լինել: Մեր մեծ և բարձր ինփրայթոռութեան ողորմութեան հրամանին **տակուն լինէք**, որ ձեր կալէ համար և ձեր դնջութիւն (ՅՅՅՅ, 393):

ՏԱՄԱՅ ՋԱՐՆԵԼ - դրամ՝ թղթադրամ կնքել՝ տպել, պրսկ. *damğa* «կնիք, կնքված գիր» բառից, հմմտ. ՊԼԻԿ ԿՏՐԵԼ: Սա հրամայեաց պլիկ կտրել պղնձէ և սահմանեաց զդրամն **տաղմայ զարնել** (Դիւան, Ժ, 108):

ՏԵՐ ԴԱՌՆԱԼ - սեփականութիւն ձեռք բերել: Այնչափ տվեց Աստուած, որ թէ տուն, թէ մուլք, թէ աջիաս, թէ փող, ԳՌ թումանի **տէր դառաւ** (Ձ. Ագուլ., 85):

ՏԻՐՈՒԹԻՒՆ ԱՆԵԼ - հովանաւորել: Էլչուն նեզիրն պուլղարիցն կաշառք է առեալ, մեզ **տիրութիւն չէրաւ** (ՅՅՅՅ, 319): Մեզ **տիրութիւն առեալ** ազատէ այս իւթիրայիցն (ՅՅՅՅ, 319):

ՏՂԱՅ ԺՈՂՈՎԵԼ - մանկահավաքը Օսմանյան կայսրութիւնում (տե՛ս նաև ՄԱՆՉ ԺՈՂՈՎԵԼ): Այս փաշան եղեր է պատճառ **տղայ ժողովելոյ**. իսկ միւս **տղայ ժողովելն** եղև թվին ՋՁՁ (Նշխարք, 42):

ՏՐՈՐ ՏԱԼ - շաղախել, «տրոր տալ ջրոյն»՝ ջրին խառնել: Եւ բազում մշակս արկին ի գործ, եւ սկսան մշակքն փորել զհողն եւ **տրոր տալ** ջրոյն (Դաւրիժ., 252):

ՓԱՅ ԵՒ ԲԱԺԻՆ ԸՆԿՆԵԼ - բաժին ժառանգութիւն հասնել: Մեր հայրենիք ռասաթ բերինք՝ Ընծանափակի արտն մեզ **փայ և բաժին ընկաւ** (Կալվածագր., 30):

ՓԱՅՏ ՋԱՐԿԵԼ - գանահարել, ճիպոտահարել: Չվարագայ վաքիլ խօջայ խանամիրն և զվարագայ տէր Մարգարայն ձեծեցին ղուլաղասիքն և ամէն մէկին ԴՃ **փայտ զարկին** (Դիւան, Ժ, 115):

ՓՈՂ ՈՒՏԵԼ - կաշառք ստանալ: Խանն Մուսաբէկիցն շատ **փող կէրաւ**, բալքի ԴՃ թուման ավել կերաւ (Ձ. Ագուլ., 150):

ՓՈՒՉ ԴԱՌՆԱԼ / ԼԻՆԵԼ - անօգուտ լինել, չիրականանալ: ՋԼուսաւորչի հաւատն պաթալ կանեն, ձեր աշխատանքն այլ **փուչ կու դառնայ** (ՅՅՅՅ, 319): Սորայ դավին մինչի Գ տարի արարին, ախրն **փուչ ելաւ**, փող չի բիււ եկաւ (Ձ. Ագուլ., 72):

¹¹ Հասպիս քարն է:

ՔԱՄԱԿՈՒՄՆ ԿԱՆԳՆԵԼ - թիկունք կանգնել, հմնտ. ՔՕՄԱԿ ԱՆԵԼ: Այդպիսի չարիք են անում, զատն տալիս էք և նոցա **քամակունմ կանգնում** (Դիւան Ն. Ջուղայի, 105):

ՔԱՐԻ ԲՈՆԵԼ - քարկոծել: Ասոր՝ շաբաթ օր Հասան աղան **քարի բռնեցին**, փախաւ ճորով խալսեցաւ (Մանր ժամ., I, 216):

ՔՕՄԱԿ ԱՆԵԼ / ԼԻՆԵԼ - օգնել, աջակցել, հմնտ. ՔԱՄԱԿՈՒՄՆ ԿԱՆԳՆԵԼ: Իմ սիրելի որդի Յոհան վարդապետին թև և թիկունք լինիս, զինչ տեղ խօսելէ բան լինի, նորա **քօմակ անես** (Դիւան Ն. Ջուղայի, 62): Թուրքի **քօմակ լինելով** զմիմեանս պատերազմեն (ՅօՅՅ, 345):

ՔՕՇ ՍՕՐՈՒՔ - այծի մորուք՝ նոսր մորուք: Իստիմալաթ տըւեալ իբր ապահարզան ի ձեռին ունին այժմ թէ՛ սոքա և թէ՛ սոցին տեսուչ ձևացեալ **քօշ մօրուքն** այն (Դիւան Ս. Յակոբայ, 1932, 250):

* * *

Այսպիսով ներկայացվում է 150 դարձվածային միավոր, որոնցից 100-ը բացակայում են ՋԼԴԲ-ում, այսինքն՝ դրանք կարելի է համարել բուն վաղաշխարհաբարյան դարձվածքներ:

Իբրև ամփոփում պետք է շեշտել մի կարևոր առանձնահատկություն. մեր քաղած այն դարձվածքները, որ հետագա կիրառություն են ստացել, բնորոշ են և ընդհանուր հայերենի թե՛ արևմտյան և թե՛ արևելյան հատվածների համար: Սրանք գրառվել են այն փուլում, երբ արևմտահայերեն-արևելահայերեն ճյուղավորումներն այսօրվա պատկերացմամբ դեռևս չէին գոյացել, և շատ դարձվածքներ ունեին ընդհանուրհայերենյան արժեք, ուստի այս դեպքում տեղին չէ խոսել ԴՄ-ների տարածքային տարբերակման մասին: Կարծում ենք՝ նոր բնագրերի քննության հետ մեկտեղ վաղաշխարհաբարյան դարձվածքների շարքը շարունակ կավելանա:

Համառոտագրություններ

Ակոռ. - *Հակոբ Փափագյան*, Ակոռու Ս. Հակոբ վանքի քյոթուկը, «Բանբեր Սատենադարանի», թ. 12, Եր., 1977, էջ 191-213:

Աղան. - *Սկրտիչ Եպս. Աղանունի*, Սիաբանք և այցելուք Հայ Երուսաղեմի, Երուսաղեմ, 1929:

Ա. Տիգր. - *Աւետիք Տիգրանակերտցի*, Տէֆթեր գիրք / Աւետիք Պաղտասարեան ընթերցող Տիգրանակերտցի (հողվածի հեղինակն ամենայն հավանականությամբ Ղևոնդ Ալիշանն է), «Բազմավէպ», 1897:

Դաւրիժ. - *Առաքել Դաւրիժեցի*, Գիրք պատմութեանց, աշխատ. Լ. Ա. Խանլարյանի, Եր., 1990:

Թորոս աղբար - *Գարեգին Սրուանձտեանց*, Թորոս աղբար, Կ. Պոլիս, 1884:

Դիւան, Ժ - Դիվան Հայոց պատմութեան, գիրք Ժ, Մանր մատենագիրք, ԺԵ-ԺԹ դարեր, հրատարակեց Գիւտ Աղանեանց, Թիֆլիս, 1912:

Դիւան Ն. Ջուղայի - Դիւան Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի, մասն Ա, Էջմիածնի կաթողիկոսների կոնդակներ (1652-1705), աշխատասիրեց՝ Խաժակ Տէր-Գրիգորեան, Անթիլիաս, 2003:

Դիւան Ս. Յակոբայ - Դիւան Սուրբ Յակոբայ, Ա-ԺԹ, «Սիոն», 1930 նոյեմբեր - 1941 յուլիս-օգոստոս:

Դիւան, II - Դիվան հայ վիմագության, պրակ II, Եր., 1960:

Ե. Մուշ. - Եղիա Մուշեղեան և իր գրական արտադրութիւնները, *Յ. Ոսկեան*, Հանդէս ամսօրեայ, 1927 թ. տարբեր համարներում:

Երեմիա Չելեպի - Երեմիա Չելեպի Քյոնուրճյանի նամակը Պետրոս Ագուլեցուն / *Յ. Անասյան*, XVII դարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում, Եր., 1961, էջ 311-314:

Զ. Ագուլ. - Ջաքարիա Ագուլեցու Օրագրութիւնը, Եր., 1938:

Ջաք. - Ջաքարեայ Սարկաւագի Պատմագրութիւն, Վաղարշապատ, 1870:

Կալվածագր. - Կալվածագրեր և տնտեսական այլ գործարքների վերաբերյալ արխիվային վավերագրեր, պրակ I, կազմեց Հար. Արախամյան, Եր., 1941:

Կտակ. Յակ. - Կտակ Յակոբայ Կաթողիկոսի Ջուղայեցւոյ, *Լևոն Խաչիկեան*, Աշխատութիւններ, հատոր Ա, Եր., 1995, էջ 318-333:

ՋԼԴԲ - *Ա. Սուքիասյան, Ա. Գալստյան*, Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Եր., 1975:

Մ. Շահմ. - Մահտեսի Շահմուրատի յիշատակարանը / *Յ. Անասյան*, XVII դարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում, Եր., 1961, էջ 315-319:

Մանր ժամ., I - Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIII դ.), հատոր I, Եր., 1951:

Մանր ժամ., II - Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIII դ.), հատոր II, Եր., 1956:

ՄՅԲ - *Ռ. Ղազարյան, Յ. Ավետիսյան*, Միջին հայերենի բառարան, Եր., 2009:

ՄՄ - Մաշտոցյան Մատենադրան, ձեռ. թ. 1127:

Յիշ. Սանահն. - Յիշատակարան Սանահնոյ վանից (Սանահնի քեթուկը), աշխատ. Պարոյր Մուրադեանի, Ա. Էջմիածին, 2007:

Յ. Թութունջ. - *Յովհաննէս Թութունջի*, Ուղեգրութիւն / *Յ. Անասյան*, XVII դարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում, Եր., 1961, էջ 301-311:

Յ. Կամենացի - *Յովհաննէս Կամենացի*, Պատմութիւն պատերազմին Խոթինու, աշխատ. Հակոբ Անասեանի, Եր., 1964:

Նշխարք - Նշխարք մատենագրութեան Հայոց, հրատ. Բ.Պատկանեան, Ա. Պետերբուրգ, 1884:

ՈԻՄՅԲ, II - Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, աշխատ. Հասմիկ Սահակյանի, հատոր II, Եր., 1987:

Эзов – Эзов Г. А., Сношения Петра Великого с армянским народом (документы). С.-Петербург, 1898

Բանալի բառեր – դարձվածք, գրաբար, վաղ աշխարհաբար, իմաստափոխություն, նոր կազմություններ, բառացանկ

НОРАЙР ПОГОСЯН – *Новые фразеологические единицы в армянских источниках XVI–XVIII веков.* – Арменистика накопила богатый опыт исследования фразеологизмов. В этой сфере публиковались многочисленные исследования,

изданы словари. Однако с изучением источников позднего средневековья обнаруживаются всё новые идиомы и фразеологические единицы. Автор статьи исследовал ряд произведений XVI–XVIII веков, в которых выявлено множество неизвестных прежде фразеологизмов. Они или не используются в современном армянском языке, или используются в модифицированной форме.

В статье содержится 150 идиом, сто из которых, ранее совершенно неизвестные, не включались во фразеологические словари.

Ключевые слова: *фразеологизм, грабар, ашхарабар, значение фразеологизмов, новые формы, словарь фразеологизмов*

NORAYR POGHOSYAN – *New Phraseological Units in the Armenian Sources of XVI-XVIII Centuries.* – Throughout a long period of time Armenology has extensively covered phraseological units in numerous works and dictionaries. However, further studies of original works, particularly those of the Late Middle Ages, reveal many more new phraseological units.

Various works dating back to the period between 16th and 18th centuries have been studied. As a result of a thorough analysis, a number of new idioms and phraseological expressions were brought to light. Most of these idioms are not in use in Modern Armenian; while those that are considered active normally appear in modified forms.

This article lists 150 new idioms, 100 of which were not included in dictionaries of idioms. They are considered to be genuine idioms of Early Modern Armenian.

Key words – *idiom, Old Armenian language - Grabar, New Armenian language – Ashkarabar, semantics of idioms, new forms, vocabulary*